

Karol Łopatecki

(Uniwersytet w Białymstoku)

KONFEDERACJE BYŁYCH KLIENTÓW, SŁUG I PRACOWNIKÓW JANUSZA OSTROGSKIEGO DZIAŁAJĄCE W LATACH 1620–1621

Abstract

CONFEDERATION OF FORMER CLIENTS, SERVANTS AND EMPLOYEES
OF JANUSZ OSTROGSKI IN 1620–1621

This article discusses two successive confederations established by the clients and employees of Janusz Ostrogski. They functioned just after the death of their patron, mainly within the Ostrogski Fee Tail. The first, founded in 1620, was concerned with the property claims of Ostrogski's most trusted servants and clients during the settlement of his estate. The second exemplified the political demands of the landed nobility whose domains fell within the Ostrogski Fee Tail. Both of these played an important role in shaping the legal and organisational framework for estates.

Key words: Ostrogski Family Fee Tail, Janusz Ostrogski, confederation, clientalism, patrons, ways of inheritance, dependent nobility, Michał Kropiwinicki

Słowa kluczowe: Ordynacja Ostrogska, Janusz Ostrogski, konfederacje, klientelizm, opiekunowie, zasady dziedziczenia, szlachta zależna, Michał Kropiwinicki.

Konfederacje i rokosze są jednym z kluczowych zagadnień, bez których nie można zrozumieć ustroju Rzeczypospolitej szlacheckiej. W szczególności instytucja ta pozwala niuansować porządek prawny i ustrojowy oparty na prawie stanowionym, przede wszystkim kluczowa jest przy analizie kultury politycznej i prawnej obowiązującej w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim¹. Stosow-

¹ Zob. przykładowo: W. Stanek, *Konfederacje generalne koronne w XVIII wieku*, Toruń 1991, *passim*; A. Abramski, *Sądownictwo podczas konfederacji w Polsce (1672–1793)*, Kato-

nie do wagi zagadnienia powstało wiele znakomitych książek i artykułów². Nie oznacza to jednak, że wszystkie wystąpienia szlacheckie doczekały się odrębnego studium, czego najlepszym przykładem jest tzw. rokosz lwowski, który nadal nie posiada odpowiedniej do rangi wydarzenia monografii³. W literaturze przedmiotu dotyczącej XVII w. oprócz rokoszu Zebrzydowskiego i Lubomirskiego dominuje spojrzenie na konfederacje wojskowe oraz kaptury zawiązywane w okresie bezkrólewia, natomiast pomijane są inne organizowane przez szlachtę związki. Odpowiedzią na istotną lukę w badaniach stanowi niniejszy artykuł. Poddano w nim analizie dwie następujące po sobie konfederacje byłych klientów, sług i pracowników zmarłego Janusza Ostrogińskiego działające tuż po śmierci patrona, przede wszystkim w obrębie Ordynacji Ostrogińskiej, w latach 1620–1621⁴. Pierwsza z 1620 r. dotyczyła roszczeń majątkowych najbliższych sług i klientów podczas rozliczeń spadkowych. Druga natomiast uzewnętrzniała postulaty polityczne szlachty posiadającej ziemię przede wszystkim w dobrach ordynackich. Obie miały zasięg lokalny i nie wywołały zaciekania w innych regionach Rzeczypospolitej, co należy wiązać z faktem, że miały one miejsce w bardzo niespokojnym okresie. Tym niemniej ich analiza stanowić będzie istotny element dotyczący zagadnień związanych z podmiotowością polityczną szlachty, podzieloną suwerennością, szlachtą zależną i wzajemnymi relacjami patron–klient. Przede wszystkim stanowi przyczynek do analizy instytucji konfederacji jako nieformalnego lub zgoła nielegalnego elementu ustroju Rzeczypospolitej.

wice 1986, *passim*; E. Opaliński, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652: system parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 1995, s. 64 i n.; *idem*, *Sejm srebrnego wieku, 1587–1652: między głosowaniem większościowym a liberum veto*, Warszawa 2001, s. 113 i n.; W. Krieger, *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669–1717*, Warszawa 1989, s. 113 i n.; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002, s. 288 i n.; J. Urwanowicz, *Wojskowe „sejmiki”. Koła w wojsku Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Białystok 1996, s. 75 i n.

² Wśród monografii należy wymienić: M. Nagielski, *Druga wojna domowa w Polsce. Z dziejów polityczno-wojskowych u schyłku rządów Jana Kazimierza Wazy*, Warszawa 2011; J. Maciszewski, *Wojna domowa w Polsce, 1606–1609: studium z dziejów walki przeciw kontrreformacji*, cz. 1: *Od Słężycy do Janowca*, Wrocław 1960; A. Rachuba, *Konfederacje wojska litewskiego. 1657–1663*, Zabrze 2010; *idem*, *Konfederacja Kmicicowska i Związek Braterski wojska litewskiego w latach 1660–1663*, Warszawa 1989; *idem*, *Konfederacje wojska litewskiego w latach 1655–1663*, Zabrze 2010; E. Janas, *Konfederacja wojska koronnego w latach 1661–1663*, Lublin 1998.

³ Ostatnio: K. Łopatecki, *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVIII wieku)*, Białystok 2013, s. 103–146. Dodać należy, że w rękopisie przechowywana jest książka autorstwa Władysława Pocięchy pt. *Rokosz Mikołaja Taszyckiego pod Sokolnikami w r. 1537 i jego epoka*, Biblioteka Jagiellońska, Przyb. 9/79, s. 1–321.

⁴ Problematyka zasad służby ziemskiej w Ordynacji Ostrogińskiej poprzez pryzmat konfederacji Kropiwnickiego z 1621 r. została przedstawiona w pracy: K. Łopatecki, *op. cit.*, s. 461–468.

Konstytucja sejmowa z 1609 r. wyraziła zgodę na powstanie Ordynacji Ostrogskiej⁵. Aż dziewięć lat trzeba było jednak czekać, aby Janusz Ostrogski zdecydował się zrealizować nadane mu uprawnienie. Dopiero po śmierci jedyne go syna Janusza Włodzimierza książę nadał akt fundacyjny, który został oblatowany w księgach Trybunału Koronnego w Lublinie w 1618 roku⁶. W skład tych dóbr weszła połowa Ostroga z Międzyrzeczem, Dubno, Stepań, Konstantynów, Bazylija, Sulżyńce, Krasilów, Kuźmin, Czartoryja, Sapoków, Miropol, Niemilna, Zaborzyca, Cudnów, Piątek, Januszpol, Sosnów, Detkowice, Pików, Hlińsk, Wilsk, Nowa, Ostrożek, Krasnopol, Lutowiz, Hrybowica, Leśno, Śmiłowicze, w sumie 24 miasta i 592 wsie⁷.

Nie wchodząc w szczegółową analizę prawną powstałej ordynacji, należy podkreślić, że najbardziej nowatorski zapis dotyczył powołania armii posiłkowej, która wspomagałaby wojska kwarciane w razie zagrożenia południowych granic Korony. Ustalono wówczas, że kolejni ordynaci wystawią 300 jeźdźców oraz 300 żołnierzy pieszych na potrzeby Rzeczypospolitej. Pułk ten powinien mieć własnego dowódcę, jednakże po przybyciu do armii koronnej jednoznacznie wskazano na obowiązek podporządkowania się głównodowodzącemu wojsk koronnych⁸. Był to pomysł interesujący, zawsze bowiem lepiej było zapobiegać

⁵ *Volamina Constitutionum*, t. II, vol. 2: 1587–1609, wyd. S. Grodziski, Warszawa 2008, s. 385.

⁶ K. Chłapowski, *Elita senatorsko-dygnitarska Korony za czasów Zygmunta III i Władysława IV*, Warszawa 1996, s. 129. Istniały dwie wcześniejsze redakcje aktu fundacyjnego z 1615 i 1616 r., które dopuszczały do dziedziczenia potomków Aleksandra Ostrogskiego. *Zebranie skryptów y listów roznych tyczących się okoliczności Ordynacyi Ostrogskiej*, b.m.w. [1754], k. 2v.

⁷ J. Długosz, *Podział latyfundiów Ostrogskich w roku 1621*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, „Historia” 16, 1969, s. 4; T. Chynczewska-Hennel, *Ostrogski Janusz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXIV, z. 3, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, s. 485–486. Inną liczbę (23 miasta i około 400 wsi) podaje: Z. Anusik, *Studia i szkice staropolskie*, Łódź 2011, s. 480–481; *idem*, *Ludność zależna w sandomierskich dobrach książąt Zasławskich w 1629 roku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 13/2, 2012, s. 9–11. W rzeczywistości możemy mówić jedynie o ogólnej wielkości liczby wsi, gdyż najazdy tatarskie regularnie pustoszyły te tereny. Osady były również bardzo różnorodne, trwała tam ciągła akcja osadnicza, niektóre z nich posiadały zaledwie jednego lub dwóch gospodarzy.

⁸ *Ordynacja J.O. Xiążęcia Jmci Janusza Ostrogskiego*, [w:] *Acta Publiczne do Interesu Ordynacyi Ostrogskiej należące*, [Wilno 1754], k. 4v: „Tenebuntur insuper idem futuri Haeredes & Successores, praesentibus; obligantur, pro qualibet urgenti Reipublicae necessitate, contra Tartaros, Turcasve, & alios id genus Christiani Nominis hostes, Trecentos Equites optime armatos, totidemque Pedites idoneos, sumptibus propriis, vel ipsemet in Persona sua vel suum locum tenetem, Virum strenuum, idoneum & rei militaris peritum, expedire & ducere, Exercitu, Reipublicae adjungere, Exercituum Praefecto, una cum suis commilitonibus parere, & militari disciplinae subesse (nisi forte, quod Deus avertat, Bona eius aliqua casu ad desolationem)”. Zob. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, f. 5, op. 1, rkps. 1803, k. 10v–11, 56.

najazdom, niż walczyć z czambułami Tatarskimi na ziemiach ordynackich, co w konsekwencji prowadziło do ogromnych zniszczeń.

W związku z powyższym należało ordynację zreorganizować, a właściwie od podstaw zorganizować w ten sposób, aby możliwa była realizacja zamierzeń księcia Ostrogskiego. Był to cel niezwykle trudny do realizacji. Wobec niemal corocznych najazdów tatarskich⁹ konieczne było utrzymywanie wojska w ciągłej gotowości, nie sprawdziłoby się doraźne zaciąganie żołnierza zaciężonego zarówno z uwagi na czas werbunku, jak i olbrzymie koszty takiego przedsięwzięcia¹⁰. Wystawienie armii posiłkowej możliwe było zatem albo poprzez stale opłacane oddziały zaciężne, albo dzięki wykorzystaniu służby ziemskiej. Ordynackie oddziały pieniężne oznaczałyby konieczność wygospodarowania na same jedynie wynagrodzenie 49 500 zł rocznie¹¹. Aby uniknąć tak wysokiego kosztu, pozostawało zastosować przetestowane przez Janusza Ostrogskiego i jego przodków rozwiązanie polegające na wykorzystaniu szlachty zależnej, która posiadała ziemię, w zamian za obowiązek służby wojskowej¹². Jednak i ten sposób nie był prosty do wykonania. Nowe regulacje wprowadzone na potrzeby ordynacji realnie zmieniały powinności szlachty i bojarów, wcześniej zobowiązanych jedynie do obrony samych dóbr ostrogskich oraz towarzyszenia jako asysta seniorowi. W nowych okolicznościach należało na tychże wymóc posiłkowanie wojsk kwarcianych w ramach najazdów tatarskich, a nawet uczestniczenie w zbliżającej się wojnie z Portą Otomańską¹³. Warto

⁹ M. Horn, *Chronologia i zakres najazdów tatarskich na ziemię Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1600–1647*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 8/1, 1962, s. 25–71; A. Gliwa, *Kraina upartych niepogód. Zniszczenia wojenne na obszarze ziemi przemyskiej w XVII wieku*, Przemysł 2013.

¹⁰ O skomplikowanej i długotrwałej akcji werbunkowej na przykładzie lat 1621 i 1625 w Wielkim Księstwie Litewskim: P. Gawron, *Udział hetmanów litewskich w przygotowaniu kampanii wojennej na przykładzie zmagañ ze Szwecją w roku 1625*, „Rocznik Lituanijski” 1, 2015, s. 89–103; K. Łopatecki, *Wstęp*, [w:] J. Kunowski, *Ekspedycja inflantska 1621 roku*, oprac. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2007, s. 53–60.

¹¹ W 1619 r. kwartalnie za 1 husarza płacono 30 zł, za kozaka 24 zł, a na doraźnie zaciąganego piechura 13 zł. Dodatkowo rotmistrzowie (6) powinni dostać przynajmniej 100 zł kuchennego. Powyższe kwoty nie uwzględniały jednakże pensji oficerów piechoty oraz pułkownika, konieczności przynajmniej częściowego zaprowiantowania, zniszczeń poczynionych w dobrach przez oddziały. Prawdopodobnie jednak koszty wojsk ordynackich byłyby znacznie wyższe – żołnierze państwowi otrzymywali leża, mogli oczekiwać na nagrody i nadania królewskie. Warto podać przykład sejmików litewskich, które wystawiając żołnierzy płaciły 50 zł za husarza i 30 zł za kozaka. Kwota ta wiązała się dodatkowo z wystawieniem armii suplementowej. K. Kościelniak, *Źródła dochodów oficerów jazdy polskiej w pierwszej połowie XVII wieku*, [w:] *Organizacja armii w nowożytnej Europie: struktura – urzędy – prawo – finanse*, red. K. Łopatecki, Zabrze 2011, s. 155; H. Wisner, *Rzeczypospolita Wazów*, t. II: *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego, dyplomacja, varia*, Warszawa 2004, s. 108–109, 188–189.

¹² K. Łopatecki, *Organizacja...*, s. 433–448.

¹³ Władze państwowe nieustannie próbowały rozszerzyć wykładnię aktu fundacyjnego ordynacji nakazując wystawienie posiłków wobec niekatolickich agresorów jak Szwecja czy Carstwo

podkreślić, że służba na kresach wiązała się z ogromnymi kosztami i oczywistym zagrożeniem utraty życia lub niewolą, a także podległością pod represyjne prawo wojskowe. Żołnierze ordynacyjni mieli być pozbawieni wszelkich form zadośćuczynienia (z wyjątkiem zdobyczy wojennych¹⁴), jak możliwość otrzymania leż wojskowych, nie wspominając o żołdzie, ewentualnej darowanej ćwierci itp.

Drugim powodem komplikującym przekształcenia organizacyjne była skrajnie niekorzystna sytuacja geopolityczna oraz fakt, że reformy musieli przeprowadzić opiekunowie ordynacji. Akt fundacyjny z 1618 r. przypadał na czas wzmożonych najazdów tatarskich¹⁵. Dodatkowo w nocy z 12 na 13 września 1620 w Tarnowie umarł Janusz Ostrogski, co miało miejsce tuż przed klęską armii polskiej pod Cecorą i śmiercią Stanisława Żółkiewskiego pod Mohylewem¹⁶.

Zgon kasztelana krakowskiego nie był dla współczesnych zaskoczeniem. Przed śmiercią popadł on w „melankolię i w chorobę [...] kilka miesięcy w rozumie zapominający się umarł”¹⁷. Już u schyłku życia Janusza Ostrogskiego rozpoczęła się rozgrywka o jak największe profity z legendarnego wręcz majątku zmarłego: skarbów przechowywanych w Ćmielowie, ruchomości oraz udziału w dochodach z majątków ziemskich¹⁸. Według prawa ordynację miał przejąć małoletni Franciszek Zasławski, syn księcia Aleksandra z Ostroga Zasławskiego

Moskiewskie. Pierwszy raz taką próbę podjął Zygmunt III Waza w 1626 roku. Opiekunowie powołując się na reguły ordynacji odmówili spełnienia prośby, ale wyjątkowo zgodzili się wystawić, składający się z zależnej szlachty, jeden 100-osobowy oddział husarii na pół roku. Nie była to jednak wyprawa ziemska, gdyż zobowiązano się pokryć koszty wyprawy, które oceniono na 60 zł za koń. *Akt urzędowski Ich Mciów PP. opiekunów Ks[ie]j[cia] JMci Dominika na Ostrogu Zasławskiego*, Urzędów 18 VIII 1626, Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 87, karty niepaginowane.

¹⁴ Zob. dekret rotmistrzowski wydany w Dubnie 24 V 1626 r., w którym dowódca nakazuje hajdukowi kunińskiemu równy podział zdobyczy. *Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаніка*, f. 91, rkps. 181, cz. 3, s. 175.

¹⁵ P. Gawron, *Relacje pomiędzy dowódcami wojsk państwowych i prywatnych w Koronie w I połowie XVII wieku (wybrane przykłady)*, [w:] *Nad społeczeństwem staropolskim*, t. I: *Kultura – instytucje – gospodarka w XVI–XVIII stuleciu*, red. K. Łopatecki, W. Walczak, Białystok 2007, s. 231–237; A. Gliwa, *O wojskowości tatarskiej w epoce nowożytnej i oddziaływaniu koczowniców na osiadłe społeczności Rzeczypospolitej*, [w:] *Spółczeństwo staropolskie. Seria nowa*, t. IV, Warszawa 2015, s. 108.

¹⁶ *Urządnicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. S. Cynarski, A. Falinowska-Gradowska, Kórnik 1990, s. 60, nr 119; T. Chynczewska-Hennel, *op. cit.*, s. 485–486; L. Gruntowska, *Dzieje rodu książąt Ostrogskich w świetle „Herbarza” Kaspra Niesieckiego*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica” 77, 2003, s. 31.

¹⁷ Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 1031, s. 166.

¹⁸ Według plebana ostrogskiego kasztelana krakowskiego „zawsze o skarbach swych przy śmierci swojej pytał się więcej niżeli o Panu Bogu i zbawieniu duszy swojej”. Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 1031, s. 166.

i córki Janusza Ostrogskiego Eufrozyny¹⁹. Na początku czerwca 1620 r. zostali wyznaczeni patronowie (3) i opiekunowie (12) ordynacji i ordynata²⁰. Aby skomplikowanej sytuacji było zadość, należy podkreślić, że żyła trzecia żona kasztelana krakowskiego Teofila z Tarłów Ostrogska, która posiadała dożywocie na części dóbr zmarłego męża²¹. Wszyscy z wymienionych – patroni, opiekunowie, ojciec ordynata i księżna wdowa – włączyli się w grę o uzyskanie jak największych profitów finansowych.

Charakterystyczne, że nad umierającym kasztelanem czuwał wojewoda bełski Rafał Leszczyński, wojewoda braclawski Aleksander Zasławski oraz Teofila Ostrogska. Po śmierci „tegoż dnia [tj. 13 IX 1620 r.] naprędce w lada jaki wóz ciało zacnego Pana włożywszy” przewieziono je do Ćmielowa, gdzie znajdował się skarbiec magnata. Błyskawicznie pojawili się kolejni opiekunowie, a z ramienia protektorów przybył sekretarz królewski Jakub Zadzik²². W ten sposób spontanicznie zorganizowała się pierwsza konferencja opiekunów, która miała miejsce w Ćmielowie, a pierwszy dzień obrad przypadł na 4 października 1620 roku. Opiekunowie musieli w krótkim okresie podjąć kluczowe decyzje w sprawach ordynackich, większość z nich zapadła pomiędzy 16 a 20 października²³. Obszar podejmowanych decyzji był bardzo szeroki i zaczynał się od zapewnienia właściwej oprawy dla wdowy, poprzez uregulowanie wszelkich wierzytelności (w szczególności rozliczenia się z sum posagowych po drugiej żonie Janusza – Katarzynie Lubomirskiej), kończąc zaś na podjęciu decyzji wobec małoletniego Franciszka. Dodatkowo opiekunowie chcieli uzyskać jak największe korzyści materialne dla siebie, co skutkowało

¹⁹ Franciszek Zasławski zmarł tragicznie 28 VI 1621 r., kolejnym drugim ordynatem został Władysław Dominik Zasławski. Z. Anusik, *Studia...*, s. 480.

²⁰ Opiekunów ordynacji i małoletniego Franciszka Zasławskiego (Ostrogskiego) książę Janusz Ostrogski wyznaczył 4 VI 1620 r., a swoje postanowienie wpisał do ksiąg Trybunału Lubelskiego. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, f. 5, op. 1, rkps. 1803, k. 51–52. Patronami ordynacji został Zygmunt III Waza oraz jego synowie Władysław Zygmunt i Jan Kazimierz, opiekunami zaś prymas Wawrzyniec Gembicki, biskup krakowski Marcin Szyszkowski, biskup łucki Andrzej Lipski, biskup kijowski Bogusław Radoszewski, kasztelan wileński Janusz Radziwiłł, wojewoda wołyński Janusz Zasławski, wojewoda bełski Rafał Leszczyński, kasztelan wojnicki Mikołaj Firlej, łowczy halicki Jakub Ły(Li)chowski, podstarości krakowski Melchior Michałowski, podstarości włodzimierski Jan Wiszczycki i Walenty Czerwiński. J. Długosz, *op. cit.*, s. 3–15; J. Pietrzak, *Po Cecedorze i podczas wojny chocimskiej: sejmy z lat 1620 i 1621*, Wrocław 1983, s. 35–36.

²¹ Z. Anusik, *Ludność zależna...*, s. 11.

²² Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 1031, s. 166–167; por. W. Czaplinski, J. Długosz, *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku*, Warszawa 1976, s. 221.

²³ Charakterystyka podjętych wówczas postanowień opracowana na podstawie dokumentu: *Akt Ćmielowski*, Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 87, karty niepaginowane. W jednostce znajdują się dwa posyty, pierwszy jest wykonany przez opiekunów *Aktem urzędowym* z 1626 r. (oryginał), drugi to kopia aktu Ćmielowskiego.

atmosferą wzajemnych oskarżeń i nieufności²⁴. Bezpośrednią konsekwencją prac w Ćmielowie było wpisanie do ksiąg grodzkich w Nowym Mieście Korczynnie tekstu ordynacji stworzonej w 1618 r. przez Janusza Ostrogskiego, co nastąpiło 29 października 1620 roku²⁵.

Główne namiętności wywołał jednak fakt zaginięcia testamentu księcia Janusza Ostrogskiego, który według opinii zawierał wiele legatów dla sług, przyjaciół, a nawet żony²⁶. W powszechnej opinii brak testamentu był na rękę opiekunom, którzy mogli w ten sposób zaoszczędzić ogromne sumy²⁷. Nieprzewidziane problemy zaczęły się 8 października, gdyż w grę o pieniądze z ordynacji oprócz magnatów (opiekunów) i króla włączyła się szlachta bezpośrednio związana z dworem zmarłego, która zawiązała konfederację. Odnotowano wówczas, że do Ćmielowa przybyła delegacja „za gorącą instancją sług i przyjaciół nieboszczyka Ks[ię]cia Pana Krakowskiego tak tych którzy obecnie służyli jako też i jurgieltników strony rozprawy onych z czynienia onym

²⁴ S. Kardaszewicz, *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga*, Kraków 1913, s. 51–53. W wyniku sporów z opieki zrezygnował biskup łucki Andrzej Lipski. J. Pietrzak, *op. cit.*, s. 117. Dla porównania warto przywołać artykuł: M. Kupcewska, *Wpływ działalności opiekunów na dzieciństwo Tomasza Zamoyskiego*, [w:] *W kręgu rodziny epok dawnych: dzieciństwo*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha, Warszawa 2014, s. 263–275. Autorka ukazuje brak zainteresowania części opiekunów małoletnim Tomaszem Zamoyskim (ordynatem zamoyskim) z jednej strony, z drugiej zaś manipulacje i machinacje finansowe w ordynacji zamoyskiej po śmierci Jana Zamoyskiego.

²⁵ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, f. 5, op. 1, rkps. 1803, k. 7.

²⁶ Teofila z Tarłów Ostrogska skarżyła się na fakt, że mąż zamiast zapisać oprawę na dobrach w wysokości 100 000 zł, przygotował jej skrzynię z gotówką, która miała być jej przekazana po śmierci. Według wdowy w skrzyni było 80 tys. zł, dlatego żądała wyrównania do przewidzianej sumy. Opiekunowie częściowo uznali roszczenie pisząc: „czego pewnie [roszczenie wdowy – K.L.] testament potwierdziłby był kiedyby się był znalazł, jednak mianowała [księżna wdowa – K.L.] ludzie wielkie i zacne, którzy to z ust księcia Je[go] Mści słyszeli, iż onej te skrzynkę i sumę która w niej była naznaczył”. Opiekunowie jednak podkreślili, że skrzyni tej wdowa im nie oddała, więc nie można ustalić prawdziwości owej zadeklarowanej sumy 80 tys. zł, dlatego nie zostanie wypłacone kolejne 20 tys. zł. *Akt Ćmielowski*, Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 87, karty niepaginowane.

²⁷ Dodać należy, że sumy przechowywanej w skarbcu gotówki były ogromne. W świetle oficjalnych wyliczeń, złotych monet było 295 830 [kurs 3 zł 20 gr], „talerów starych 24 043 [kurs 2 zł 12 gr], realowych talerów 3617 [kurs 2 zł 4 gr], potrójnych starych 10 000”, a także 83 100 „ruskiej monety”. Całość wyceniono na 1 259 777 zł. *Akt Ćmielowski*, Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 87, karty niepaginowane [karteczka dołączona do poszytu uzupełniająca dane z tekstu głównego, w którym znajduje się odwołanie „#”]. Według osób blisko związanych z księciem Ostrogskim, skarb liczony w samych monetach wynosił 4 000 000 zł. Wyliczenia mogły być niedoszacowane (sfalszowane), trudno jednak ustalić skalę manipulacji. Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 1031, s. 167.

nagrody za posługi ich”²⁸. Niezwykle interesujące informacje podano w *Aktach kościoła farnego ostrogskiego*. Wskazano bowiem, że słudzy sprzymierzili się z Aleksandrem Zasławskim i gwałtownie sprzeciwili się otwarciu skarbcza w Ćmielowie²⁹.

W konsekwencji opiekunowie niezwłocznie zajęli się tą kwestią „zabiegając dalszym [...] tumultom, ponieważ między sobą [słudzy – K.Ł.] konfederację spisali”³⁰. *Akta Ćmielowskie* potwierdzają, że związek został zawiązany pomiędzy klientami oraz sługami Ostrogskiego, przy czym bezpośrednio przy nich wymieniono postulaty Aleksandra Zasławskiego oraz Teofili z Tarłów Ostrogskiej. Udział wojewody i wdowy w związku nie jest pewny, niewątpliwym jest jednak wspólnota interesów tych podmiotów. Przede wszystkim opiekunowie na żądanie szlachty przeprowadzili dochodzenie dotyczące zaginięcia testamentu, które co prawda bezpośrednio nie ustaliło sprawcy, ale wymusiło na kilku urzędnikach księcia złożenie przysięg oczyszczających z winy, a także wskazywało osoby, które mogły mieć związek ze sprawą. Warto dodać, że ostatecznie testament się znalazł z pewnością już na początku 1621 roku³¹.

Kluczowym żądaniem konfederatów było wypłacenie zaległych zobowiązań, zadośćuczynienie za szkody oraz zagwarantowanie nagród przewidzianych w zagubionym testamencie. Realnym argumentem, którym szlachta dysponowała, był ich stanowczy sprzeciw wobec zamiaru otworzenia skarbcza, co ze względu na zagubienie testamentu miało realne podstawy³². Aby ocenić katalog beneficjentów i wysokość przewidzianej kwoty, wyznaczono komisję deputa-

²⁸ *Akt Ćmielowski*, Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 87, karty niepaginowane.

²⁹ Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 1031, s. 167: „słudzy dworowi pospołu z Jego Mścią Panem Wojewodą Bras[c]ławskim zięciem JeMści Pana Krakowskiego konfederację podnieśli, skarbu żadnym sposobem niedopuszczając otwarzać póki by się i Panu Wojewodzie i wszystkim dworowym w nagrodzie dożyć nie stało”. Por. S. Kardaszewicz, *op. cit.*, s. 52.

³⁰ *Akt Ćmielowski*, Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 87, karty niepaginowane.

³¹ *Punkta do namowy*, Riksarkivet, Extranea IX Polen, 125, karty niepaginowane: „Testament nieboscykowski w czyich ma bydź rękach, w naszymi czy Pana Wojewody Braclawskiego. Aktykować go PP. opiekunom, ekstrakty dacz. Mająli PP. Opiekunowie testamentu się trzymać we wszystkim”. Dodatkowo już 8 lutego Aleksander Zasławski pisząc do opiekuna arcybiskupa gnieźnieńskiego 8 II 1621 r. odnotowuje, że „kopię testamentu niebos[z]czykowskiego [p]anu memu M[i]ł[os]ciwemu Panu posyłam”. A. Zasławski do W. Gembickiego, Ćmielów 8 II 1621, Riksarkivet, Extranea IX Polen, 104, karty niepaginowane (w górnym prawym rogu listu odnotowano „N 35 – 116 – 6”).

³² Sprzeciw dotyczący otworzenia skarbcza był podobny do sytuacji zaistniałej po śmierci Zygmunta II Augusta. Skarb królewski przechowywany był w zamku tykocińskim, a pieczę nad nim sprawował rotmistrz Klimunt Byliński. Dowódca złożył przysięgę przed władcą, że zgromadzony tam majątek zostanie przechowany przyszłemu królowi bądź sukcesorom Zygmunta, czyli Jagiellonom – Katarzynie, Zofii i Annie. Senatorowie po wielomiesięcznych perturbacjach przejęli jednak kontrolę nad zamkiem i skarbcem królewskim. J. Maroszek, *Pogranicze Litwy*

tów, wśród których wymieniono kasztelana żarnowskiego Jana Tarnowskiego, Stanisława Janowskiego, Andrzeja Kołaczkowskiego i Stanisława Buczyńskiego „dla dostateczniejszego informowania nasz i do moderowania podanych od nich kotentatiej i nagrody”³³. Negocjacje trwały tydzień, po którym sporządzono listę sług uwzględniając lata służby u Jana Ostrogskiego. Następnie spis przekazano dla podskarbiego Jana Molendy, który miał wypłacić w sumie 121 511 zł, dodatkowo wyznaczono jurgiely dla „zatrzymania starych i potrzebnych sług”, ewentualnie zamieniano pensję na nadanie ziemskie. Dodatkowo swoje pretensje przedłożył wojewoda braclawski, który za poniesione nakłady na rzecz księcia, jak i pretensje finansowe swojej żony otrzymał bagatela 200 000 zł. Również księżna wdowa otrzymała jako rekompensatę odprawy 80 000 zł. Następie 18 października 1620 r. „po zapłaceniu sługom i przyjaciołom” opiekunowie odnotowali, że byli słudzy Janusza Ostrogskiego „oddali nam konfederatią między sobą spisana”³⁴.

Szlachta w tym przypadku została instrumentalnie wykorzystana przez Aleksandra Zasławskiego, który prowadził samodzielną politykę wobec opiekunów. Korzyści finansowe wyniosły 400 000 zł, przede wszystkim uświadomiono opiekunom, że należy uwzględniać interesy ojca ordynata ostrogskiego. Znamienne, że wymuszono pewne podstawowe zasady transparentności, czego dowodem był udział zainteresowanych w ustaleniu nagród dla klientów i sług księcia Ostrogskiego, jak i konieczność przeprowadzenia dochodzenia w sprawie zaginięcia testamentu.

Wbrew pozorom porozumienie ćmielowskie nie rozwiązywało wszystkich problemów. Wielu klientów zamarłego kasztelana nie uwzględniono (najczęściej z uwagi na fakt, że nie pełnili oni służby w momencie śmierci Janusza Ostrogskiego), inni nie chcieli uznać wyznaczonych w Ćmielowie kwot. Przykładowo Marcin Silnicki „nie kontentując się nagrodą Szczmielowską” prosił „o lepszą zasługi swe kontentację”, Jerzy Brudziszewski służąc wojskowo przez siedem lat żalił się, że stracił dwa konie o łącznej (nieprawdopodobnej) kwocie 1 900 zł, podobnie zaczęły wpływać supliki od kolejnych poszkodowanych, m.in. Krzysztofa Krzynieckiego (służącego księciu przez 18 lat), Krzysztofa Grabskiego (28 lat), Stanisława Kobierskiego (26 lat), Piotra Jastkowskiego (14 lat) i innych. Dużą liczbę prośb i żądań zgłosili duchowni zarówno katolicycy,

i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z historii dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem a Narwią, Białystok 2000, s. 347–355.

³³ *Akt ćmielowski*, Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 87, karty niepaginowane.

³⁴ *Akt ćmielowski*, Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 87, karty niepaginowane. Powyższe rozstrzygnięcia w pełni potwierdza również proboszcz kościoła w Ostrogu, który odnotował, że konfederacja została zakończona, gdyż „assekuracją Panowie Opiekunowie w nagrodach ich [sług księcia] uczynili, otworzywszy skarb i nagrodę według zdania Pana Wojewody i dworowych” wypłacono. Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 1031, s. 167.

jak i prawosławni, a także prawnicy, których wielu było na stałe zatrudnionych przy sprawach prawnych dotyczących majątków ordynackich³⁵.

Pojawił się jednak dużo poważniejszy problem. Szlachta zależna poczuła się zagrożona w swoich posiadłościach. Na pozór zapisy ordynacji dla szlachty zależnej były bardzo korzystne. Janusz Ostrogski nakazywał przyszłym ordynatom uwzględniać zastaną strukturę majątkową:

przy dzierżawach i possessjach onych, byleby swoje czynili powinności i przy urządach niech [ordynat – K.Ł.] utrzymuje i zachowuje [...] i gdyby im zejść z tego świata przyszło albo któremu z nich, zmarłych tedy sług czyli dworzan, żony i dzieci przy dozierzeniu swoim i swych pożytkach zasługami ojca swego cieszą się, zachowni być mają³⁶.

Oznaczało to, że szlachta zależna uzyskała wzmocnienie swoich praw do ziemi. Jest to temat nadal niedostatecznie zbadany, ale posesorowie majątków magnatów właściwie mogli być w każdej chwili wywłaszczeni, przy czym z reguły otrzymywali jakąś formę zadośćuczynienia finansowego za wierną służbę³⁷. Książę zobowiązał jednak przyszłego ordynata i opiekunów do utrzymania posiadania majątków wśród wdów i dzieci zmarłych posesorów ordynackich. Książę podkreślał jednak, że nie oznacza to jednak własności alodialnej, ani nawet lennej:

ale przecież te dzierżawy ich nie ku wiekiystemu prawu ani dziedzictwu, lecz tylko ku doczesnemu zażywaniu dóbr rozumieć się powinny, ani też dzierżawcy onych z tej by przyczyny niejakiego dziedzictwa dóbr powinionych pretendować mogą, choćby też najdłuższego czasu zachodzącym.

Tym samym po śmierci towarzyszy ordynackich oraz ich żon i dzieci majątki mogły być dowolnie rozporządzane przez ordynatów. Przewidziano wyjątek, w świetle którego możliwym był odbiór majątku „z przyczyny słusznej, sprawiedliwej [...], lecz decyzja należała do ordynata, który za radą starszych domu swego powinowatych uczynić będzie powinien”³⁸.

³⁵ *Resolutia Ich Mci PP. Opiekunów na postulata od sług i inszych osób w niektórych prentensjach podane*, Lublin 5 VI 1621, Riksarkivet (Sztokholm), Extranea IX Polen, 120, karty niepaginowane.

³⁶ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, f. 5, ор. 1, rkps. 1803, k. 11. Por. *ibidem*, k. 56v.

³⁷ Interesujące źródła praktyki sądowej: J. Zawadzki, *Majątek magnacki jako mikrokosmos szlachecki na przykładzie dóbr Iwów w powiecie oszmiańskim do połowy XVII wieku*, [w:] *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006, s. 139–142.

³⁸ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, f. 5, ор. 1, rkps. 1803, k. 11. Por. *ibidem*, k. 56v.

Niestety już w pierwszych kilku miesiącach po śmierci księcia Ostrońskiego zdarzały się przypadki odbierania majątków rycerzom ordynackim. Przykładowo:

P. Gromadzki imieniem żony swej i dzieciak pierwszej jej męża Łazarzowskiego, którego zabito w Nowym Mieście na posłudze Ks[iążę]cej skarży się na Pana Helerta, że on uprosił pod nim folwark Zabłocie u panów opiekunów przeciwko przywilejowi niebościka męża jej który miał od Ks[ię]cia³⁹,

co było oczywistym pogwałceniem regulacji ustalonych przez kasztelana krakowskiego.

Pod koniec prac w Ćmielowie, już po zakończeniu pierwszej konfederacji, postanowiono, że opiekunowie i dzierżawcy w Ordynacji Ostrońskiej dokonają spisu szlachty zależnej, „co majątności ks[iążę]ce trzymają z których poczty stawiając powinni, wiele żołnierzów i jaką służbą są obligowani”⁴⁰. Opiekunowie zobowiązani zostali również do wystawienia oddziałów zgodnie z wolą Janusza Ostrońskiego. W konsekwencji przed szlachtą zależną pojawiło się widmo weryfikacji ich majątków, sprawdzania przywilejów itp. Ponadto oczywistym stało się rozszerzenie powinności wobec ludzi trzymających ziemię w dobrach ostrońskich, czego symbolem była decyzja podjęta w Nowym Mieście Korczyn 30 marca 1621 r. o przekazaniu władzy wojskowej nad pułkiem ordynackim Jerzemu Zasławskiemu⁴¹.

Aby zrozumieć skalę problemu, warto przytoczyć przykład sanacji stosunków własnościowych i zakresu powinności podjętych w położonym na terytorium województwa kijowskiego starostwie ostrzyckim, gdzie szlachta i bojarzy posiadali ziemię z obowiązkiem wypełnienia posługi wojennej. W 1627 r. powołano komisarzy, którzy rok później dokonali rewizji majątku. Ustalenia były druzgocące, niemal nikt ze szlachty zależnej nie posiadał nadania czy to królewskiego, czy też wydanego przez starostę⁴². Niektórzy przedstawiciele szlachty,

³⁹ *Resolutia Ich Mci PP. Opiekunów na postulata od sług i inszych osób w niektórych prentensjach podane*, Lublin 5 VI 1621, Riksarkivet (Sztokholm), Extranea IX Polen, 120, karty niepaginowane.

⁴⁰ *Akt Ćmielowski*, Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 87, karty niepaginowane.

⁴¹ *Punkta zgody*, Nowe Miasto Korczyn 30 III 1621, Riksarkivet, Extranea IX Polen, 125, karty niepaginowane.

⁴² Archiwum Główne Akt Dawnych, Metryka Koronna, sygn. 177, k. 349v-350: „Powiedzieli jedni, że praw żadnych nie mamy, ale to z łaski pana starosty trzymamy. Druzdy powiedzieli, zechmy to u innych samsiad pokupieli i zatem prawem trzymamy jako i druzdy sąsiedzi nasi, w starostwie tym. Niektórzy też prawa swe, które są w opisaniu granic wyrażone pokładali. Przywołaliśmy potem i bojar, którzy pytani od nas o prawa swe, jedni powiedzieli, że to grunty nasz z przodków swych trzymamy, na co też daniny pokazali, które są opisane w opisaniu granic. Druzdy powiedzieli, że za takim prawem trzymamy, za jakim ci siedzieli cochmy od nich podostawali”.

jak Janusz Tyszkiewicz Skumin, wojewoda mściłowski (w źródle błędnie tytułowany jako wojewoda nowogródzki), wprost stwierdzili, że dobra „prawem wiecznym sobie przywłaszczają”⁴³.

Narastające napięcia w obrębie ordynacji doprowadziło do tego, że szlachta zależna pod koniec 1620 r. wypowiedziała po raz drugi posłuszeństwo opiekunom, zawiązując kolejną konfederację. Tym razem podłoże buntu było dużo bardziej złożone, związane z przyszłym ustrojem ordynacji, a sposób wyrażanych żądań był niezwykle stanowczy i, jak się wydaje, pozbawiony jakichkolwiek wpływów magnackich. O ile Janusz Ostrogski posiadał legitymację (władzę i prestiż) do przeprowadzenia niezbędnych reform, które modyfikowałyby prawa i obowiązki szlachty zależnej, to pojawiający się *ad hoc* opiekunowie, którzy sprawowali pieczę nad małoletnim ordynatem Franciszkiem i przeprowadzali reformy, wywoływali niechęć i gwałtowne protesty. Dodatkowo postępowanie opiekunów było jednoznacznie źle oceniane przez drobną szlachtę. W powszechnej opinii rozgrabili oni skarb w Ćmielowie: „żadnego porządku w rozbiraniu nie było, respektu ani wstydu, tak iż szarpaniny większej nigdy nie obaczy. A uczyniwszy trwożę inkursy tatarskich panowie opiekunowie z pieniędzmi rozjechali”. Jak się wydaje, najazd tatarski był zapalnikiem działań szlachty zależnej, która wsiadła na koń walcząc z napastnikami. Po najeździe jednak nie rozjechała się do domów, tylko skonfederowała się, a następnie „przyjechali potym słudzy ukraińscy z konfederacją swoją”⁴⁴. Było to przed pogrzebem Janusza Ostrogskiego, który miał miejsce 3 listopada w Tarnowie, a zatem konfederacje możemy datować na koniec października 1620 roku⁴⁵. Według relacji współczesnych przybyła szlachta niewiele wywalczyła, gdyż „skarby rozebrawszy Panowie Opiekunowie nie wiele się z nimi umawiali”⁴⁶.

Rzeczywiście, opiekunowie nie byli skłonni do ustępstw. W dwóch ratach w Tarnowie i Dubnie przekazano konfederatom 14 500 florenów polskich, co po kursie 3 zł i 20 gr stanowiło zaledwie 53 166 zł i 20 gr⁴⁷. Dzięki temu udało się oderwać od „spisku” 42 rodziny szlacheckie z Białobłockimi⁴⁸

⁴³ Archiwum Główne Akt Dawnych, Metryka Koronna, sygn. 177, k. 345.

⁴⁴ Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 1031, s. 167.

⁴⁵ *Urzędnicy województwa krakowskiego*, s. 60, nr 119.

⁴⁶ Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 1031, s. 168.

⁴⁷ *Postanowienie Ich Mci PP. Opiekunów w Lublinie*, Riksarkivet, Extranea IX Polen, 120, karty niepaginowane; *Resolutia Ich Mci PP. Opiekunów na postulata od sług i inszych osób w niektórych pretensjach podane*, Lublin 5 VI 1621, Riksarkivet (Sztokholm), Extranea IX Polen, 120, karty niepaginowane.

⁴⁸ Białobłoccy trzymali wieś Ostalcze Wielkie i Ostalcze Małe we włości stepańskiej. *Inwentarz majątności podolskich ks. Janusza Ostrogskiego z 1615 r.*, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, f. 91, rkps. 39, k. 161v. Być może z tej rodziny wywodził się znany poeta Jan Białobocki (ok. 1600–1665, mylnie często nazywany jako Białobłocki). Odnutowywał on, że w młodości służył żonie Aleksandra Ostrogskiego – Annie z Kostków. Zob. P. Borek, *Słowo wstępu*, [w:] J. Białobocki, *Poematy rycerskie*, oprac. P. Borek, Kraków 2004, s. 11–12.

i Kotlińskimi na czele⁴⁹. Uznano, że pozostałe struktury ruchu szlacheckiego samorzutnie wygasną. Tymczasem konfederacja nie tylko nie upadła, lecz zradykałizowała się i stworzyła program żądań, które daleko wykraczały poza kwestię finansowe.

Przede wszystkim szlachta ordynacka walczyła o prawne ramy dotyczące zasad dzierżenia majątków na terenie ordynacji, dążąc do utożsamienia ich posiadłości z majątkami trzymanymi na prawie lennym. Żądano również przywrócenia dóbr tej szlachcie, której po śmierci Janusza Ostrogińskiego zostały odebrane majątki. Domagano się zniesienia dominalnego sądownictwa dzierżawców włości wchodzących w skład ordynacji, żądając wprowadzenia apelacji od wyroków sądowych. Walczono o możliwie szerokie sformułowanie praw dotyczących zasad korzystania z nieruchomości, w szczególności z lasów ordynackich. Ponadto wysuwano postulaty doprecyzowania zasad służby wojskowej na potrzebę Rzeczypospolitej. Oczywiście nadal istotne były żądania finansowe wobec ordynacji⁵⁰.

Opiekunowie nie mogli uspokoić sytuacji na przełomie lat 1620/1621. Dopiero Zygmunt III Waza przygotowując się do wojny z Portą Otomańską postanowił zmotywować opiekunów do działania i zwołał ich na zjazd do Nowego Miasta Korczyna na dzień 30 marca 1621 roku. Władca zażądał wówczas rozwiązania kwestii „wyprawy sześcisetu człeka na ekspedytą terażniejszą”. Aby to było możliwe, należało doprowadzić do „uspokojenia sług skonfederowanych”, którzy „odjęli majątności i trzymają Konstantynów, Basilią, Krasłów, Pyków i insze”, z których to pobierali „proventa”⁵¹.

W konsekwencji konieczne było podjęcie negocjacji, w tym celu pozyskano kopię „konfederatniej sług dwornych, która się znalazła”, wykonano

⁴⁹ *Regestr sług księcia Jęgo Mci sławnej pamięci P. Krakowskiego, którzy w konfederatniej nie byli*, Riksarkivet (Sztokholm), Extranea IX Polen, 120, karty niepaginowane. Wymieniono następujące osoby (lekcja nazwisk nie zawsze jest pewna): Piotr Godzimirski (starosta czartorski), Janiszewski (były starosta bohusławski), Piotr Jastkowski (starosta międzyrzecki), pisarz ziemski kijowski Fiodor Proskura Suszczański i podsędek kijowski, a także Mikołaj Albańczyk, Wojciech Bogucki, Buczowski, Jerzy Budziszewski, Jan Eleith, Stanisław Gołębiwski, pani Gromacka, Jan Jakubowski, Samuel Janiczki, Jadam Janiszewski, Wojciech Kozieraski, Krzysztof Krzwicki, Samuel Łas(z)ic(z)ki, potomkowie Aleksandra Łozy i Franciszka Paspergera, Jakub Milanowski, Franciszek Patkowski, Eustafian Piastocki, Jan Pieniaszaski, Andrzej Rokicki, Jan Szczepański, Adam Sezucki, Jan Sczurowski, Jerzy Sokołowski, Leon (?) Strzelczyński, Jan Stybiel, Stanisław Trzebiczki, Stanisław Trzecieski (zobowiązany był do wystawienia 7 husarzy z dóbr położonych we włości bazylejskiej), Jerzy Tynszewicz, Jan Węgierski, Jadam Wilga, Mikołaj Worowicz, Stanisław Zabierski, Stanisław Zajawski, Jan Zawisza oraz Antoni Zegarmi.

⁵⁰ *Resolutia Ich Mci PP. Opiekunów na postulata od sług i inszych osób w niektórych prentensjach podane*, Lublin 5 VI 1621, Riksarkivet (Sztokholm), Extranea IX Polen, 120, karty niepaginowane.

⁵¹ *Punkta do namowy*, Riksarkivet, Extranea IX Polen, 125, karty niepaginowane; *Punkta zgody*, Nowe Miasto Korczyn 30 III 1621, Riksarkivet, Extranea IX Polen, 125, karty niepaginowane.

również odpisy z odnalezionego testamentu⁵². Dokumenty te stały się punktem wyjścia do negocjacji zmierzających do likwidacji konfederacji podczas kolejnego spotkania opiekunów, które miało się odbyć 24 maja 1621 r. w Lublinie⁵³.

Zanim przystąpię do charakterystyki zawartej umowy, warto skupić się na konfederatach. Nie posiadam aktu konfederacji, jednakże pod asekuracją wystawioną dla opiekunów 12 czerwca 1621 r. w Lublinie podpisały się 84 osoby⁵⁴. Z całą pewnością nie był to katalog zamknięty, brakowało chociażby podpisu marszałka konfederacji (o przyczynach jego nieobecności w Lublinie w dalszej części artykułu)⁵⁵. Niezależnie od tego, jak wysoko podniesiemy liczbę konfederatów, to jednak już ci, którzy przybyli do Lublina, biorąc pod uwagę obowiązki wojskowe, dysponowali siłą zbrojną liczącą około 400 jeźdźców (husarzy i petyhorców) oraz kilkudziesięciu hajduków.

⁵² *Punkta zgody*, Nowe Miasto Korczyn 30 III 1621, Riksarkivet, Extranea IX Polen, 125, karty niepaginowane; A. Zasławski do W. Gembickiego, Ćmielów 8 II 1621, Riksarkivet, Extranea IX Polen, 104, karty niepaginowane (w górnym prawym rogu listu odnotowano „N 35 – 116 – 6”).

⁵³ Z ramienia patrona ordynacji Zygmunta III Wazy wysłany został sekretarz Jakub Zadzik. Zob. J. Zadzik do W. Gembickiego, Warszawa 9 V 1621, Riksarkivet, Extranea IX Polen, 106, karty niepaginowane; tenże do tegoż, Warszawa 18 VII 1621, *ibidem*.

⁵⁴ [Potwierdzenie umowy z opiekunami przez szlachtę ordynacką], Lublin 12 VI 1621, Riksarkivet (Sztokholm), Extranea IX Polen, 120, karty niepaginowane.

⁵⁵ Konfederatami byli: Klimunt Badochorski, Jan Batkowski (w imieniu pani Zaborowskiej), Jan Biernaszowski, Jan Błędowski, Kasper Błędowski, Stanisław Bogucki, Aleksander Bol(i)haryn, Jerzy Bruklawski, Chabamiński, Józef Chomętowski, Jan i Piotr Chowańscy, Andrzej Chrapkowiec, Stefan Czarniecki, Stefan Czarniewski, Mikołaj Czermowski, Simon Czerzy, Jakim Dąbrowny, Marcin Dobrzyński, [Wojciech?] Domaniewski, Jan Dybowski, Piotr Gozimirski, Walenty Gromadzki, Jan Gumiński, Iwan Haidaj, Hrehory Hniewoszewicz Ujezdecki, Iwan Hribkowicz, Janusz Jagniński z Jagnina, Samuel Janicki, Konstanty i Mikołaj Jarmoliński, Janusz Jarzymiński, Tomasz Jerzykowski, Ławryn Junaczko Ławryn, Adam Kaliszowski, Jerzy Kosieniecki, Łukasz Kostenecki, Łukasz Kotowski, Grzegorz Kozimirski, Tomasz Krolaka, Stanisław Krzeczowski, Mikołaj Kuczewski, Chmant Lityński, Aleksander Lurecki, Krzysztof Małynka, Andrzej Marchocki, Krzysztof Markiewicz, Andrzej Markowicz, Matias Sułkowski, Heliasz i Kank (?) Mądziński, Walerian Michałowski, Jan Mięsocki, Wojciech Nowicki, Andrzej Oleski, Michał Pawłowicz, Kuźma Petyhorecki, Horian Podbuski, Andry Pszarowski (Pisarowski), Aleksander Puzyna, Piotr Radliński, Marcin Ramułt, Krzysztof Rysiński, Mikołaj R[z]eszecki, Klimunt Sieniuta, Krzysztof Sokołowski, Piotr Solgieja Dziadzi, Iwanko Stanecki, Andrzej Szaszewski, Jerzy Szaszewski, Aleksander i Jan Szaszekiewicz, Mikołaj Szuski, Jan Szyszowski, Jan Tokarski, Jakub Tulkowski, Oleksy Tyszkiewicz, Aleksander Wasilowicz, Jerzy Wilga, Bernat Wyleżyński, Wojciech Zaleski, Aleksander Zwnicki, Jan Żuchowski, Samuel Żurowicz. [Asekuracja konfederatów wystawiona opiekunom], Lublin 12 VI 1621, Riksarkivet (Sztokholm), Extranea IX Polen, 120, karty niepaginowane. Biorąc pod uwagę, że mamy do czynienia z kopią dokumentu, a zdecydowanej większości osób nie udało się zweryfikować, podane nazwiska mogą mieć oboczności. Wykazało to porównanie nazwisk ze zidentyfikowanymi osobami w świetle inwentarza dóbr ostrogskich z 1615 roku. Zob. *Опис володіння князя Януша Острозького у Південно-Східній Волині 1615 року*, [упор. В. Атаманенко, І. Рибачок], Остроп 2009.

Na marszałka konfederacji wybrano podsędką braclawskiego Michała Kropiwnickiego (zm. 13 marca 1640 r.⁵⁶). Jest to postać interesująca, a epizod konfederacyjny dodatkowo wzbogaca naszą wiedzę o niej. Michał Kropiwnicki był synem pisarza ziemskiego braclawskiego Seweryna Sudymontowicza, który około 1616 r. odziedziczył po ojcu wraz z braćmi (Aleksandrem i Janem) wieś Komarowo⁵⁷. W świetle spisów podatkowych z województwa braclawskiego z 1629 r. podsędek braclawski był już jedynym właścicielem tego kompleksu dóbr, w którym wyliczono 461 dymów, co sytuowało go wśród najzamożniejszych przedstawicieli średniej szlachty⁵⁸. Michał Kropiwnicki był postacią bardzo aktywną politycznie, o czym świadczy fakt, że w latach 1613–1635 ośmiokrotnie był wybierany posłem z województwa braclawskiego (1613, 1615, 1619, 1626, 1629, 1632, 1633, 1635), dwukrotnie nominowano go również na poborcę (1613, 1624). Na podkreślenie zasługuje fakt, że Kropiwnicki był prawosławnym politykiem, którego głos w sporach religijnych był na sejmie ważny i odnotowywany⁵⁹. O rysie jego charakteru świadczy fakt, że w 1627 r. uzyskał kondemnatę pozbawiającą Adama Kalinowskiego starostwa braclawskiego i winnickiego za znieważenie szlachty zebranej na sejmiku w Winnicy (starostwa nie zostały jednak odebrane)⁶⁰.

Do końca nie jest pewne, czy Kropiwnicki trzymał ziemię w majątkach zmarłego księcia czy też był jurgieltnikiem Janusza Ostrogińskiego. W świetle inwentarza dóbr kasztelana krakowskiego z 1615 r. wymieniony był niejaki Kropi(w)nicki, który trzymał wieś Kotiużyńce we włości krasilowskiej,

⁵⁶ H. Litwin, *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648*, Warszawa 2000, s. 209.

⁵⁷ A. Boniecki, *Herbarz Polski*, cz. I, t. XII, Warszawa 1908, s. 305–306.

⁵⁸ Z. Anusik, *Struktura społeczna szlachty braclawskiej w świetle taryfy podymnego z 1629 roku*, „Przegląd Historyczny” 76/2, 1985, s. 245; *Źródła dziejowe*, t. XX: *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, oprac. A. Jabłonowski, Warszawa 1894, s. 139.

⁵⁹ K. Mazur, *W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648*, Warszawa 2006, s. 104, 183, 201, 424–425, 430; H. Litwin, *op. cit.*, s. 209; *Księcia Krzysztofa Radziwiłła Sprawy wojenne i polityczne 1621–1632*, Paryż 1859, s. 679; E. Opaliński, *Sejm srebrnego wieku...*, s. 177; T. Kempa, *Wobec kontrreformacji: protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, Toruń 2007, s. 276; J. Dziegielewska, *O tolerancję dla zdominowanych: polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV*, Warszawa 1986, s. 64; T. Kempa, *Protopop słucki Andrzej Mużyłowski – antagonistą unii brzeskiej z pierwszej połowy XVII wieku*, [w:] *Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą*, red. M.R. Drozdowski, W. Walczak, K. Wiszowata-Walczak, Białystok 2012, s. 764.

⁶⁰ A. Boniecki, *op. cit.*, s. 306. Prawdopodobnie w tej sprawie za Kropiwnickim wstawiła się szlachta zebrana na sejmiku proszowskim 16 XII 1625 roku. *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. II: *1621–1648*, wyd. A. Przyboś, Kraków 1953, s. 53: „Za jm. panem Kropiwnickiem podsędkiem braclawskim gorącą prośbę wniosą, aby sprawa jego, która zniewagę wszystkiego stanu szlacheckiego niesie, na tym sejmie asque mora sądzona była”.

z której zobowiązany był do wystawienia 4 husarzy i 2 hajduków⁶¹. Na potrzeby opiekunów spisano także w 1621 r. *Prośbę Pana Kropiwnickiego*, ale znów bez podania imienia ani pełnionej funkcji⁶².

Wydaje się, że tytuł dyrektora konfederacji znacznie przeszkodził Kropiwnickiemu w dalszej karierze, w szczególności w okresie panowania Zygmunta III Wazy⁶³. Warto podkreślić, że w 1629 r. bezskutecznie ubiegał się on o funkcję sędziego ziemskiego braclawskiego⁶⁴. Biorąc pod uwagę aktywność publiczną, wysokie dochody, brak jakiegokolwiek oznaki łaski królewskiej do 1632 r. jest znamieny. Dopiero Władysław IV Waza nadał mu za aktywność sejmową 16 lutego 1633 r. w dożywocie zamek i miasto Werhiowka ze wsią Filipówka. Król podkreślał w dokumencie, że Kropiwnicki

z młodych zaraz lat swoich nam i Rzpt oddawać zaczął, nie tylko w wielu expeditiach wojennych, z odwagą zdrowia i dóbr własnych mężnie stawając, ale i częstokroć posłem z województwa swego na sejmy generalne wysłany, publiczne Rzpt dobro, jako prawdziwemu synowi koronnemu należało promując, uznawamy i bydź słusznie godnym łaski i dobroczynności naszej⁶⁵.

⁶¹ *Опис володіннь князя*, s. 199; *Inwentarz majątności podolskich ks. Janusza Ostrogińskiego z 1615 r.*, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, f. 91, rkps. 39, k. 66v.

⁶² Niezależnie od utożsamienia Kropiwnickiego z podsędkiem braclawskim suplika wskazuje na problemy, z którymi zmagala się szlachta zależna, warta jest więc przytoczenia. Szlachcic ten prosił opiekunów o nagrodę za służbę oddaną Ostrogskim przez swoją rodzinę. Jego ojciec był bowiem wieloletnim sługą Janusza Ostrogińskiego i z poczem towarzyszył księciu na sejmikach i sejmach, a także na wyprawie pod Smoleńsk (1609–1611). Szlachcic zwracał uwagę, że jego ojciec zmuszony był „za tanie pieniądze” sprzedać majątek Dietkowo, za który zresztą rodzina nie otrzymała gotówki, tylko nadano im inną wieś prawdopodobnie w zastaw („puszczono było pod Krzemieńcem wioskę”). Dodatkowo na dwór Kropiwnickich napadli słudzy Janusza Ostrogińskiego, m.in. Kozarzewski, Krzysztof Wilga, Ossowski, Chojnacki, Mogilnicki. Zygmunt III wydał w tej sprawie „mandat” skierowany do księcia z żądaniem uczynienia sprawiedliwości i ten spór Janusz Ostrogski rozstrzygał w postępowaniu ugodowym. Niedługo później ten majątek został całkowicie spustoszony przez Tatarów. Kropiwnicki prośbę o zadośćuczynienie motywował niezrealizowaną obietnicą złożoną „od ks[ię]cia niebościka, że miał miecz wzgląd na zasługi ojca jego i jego samego”. Dodać należy, że Kropiwnicki nie mógł otrzymać ukontentowania w Ćmiełowie w 1620 r., oficjalnie bowiem w momencie śmierci kasztelana krakowskiego jego ojciec już nie żył. *Resolutia Ich Mci PP. Opiekunów na postulata od sług i inszych osób w niektórych pretensjach podane*, Lublin 5 VI 1621, Riksarkivet (Sztokholm), Extranea IX Polen, 120, karty niepaginowane (fragment zatytułowany *Prośba Pana Kropiwnickiego*).

⁶³ Nadania żołnierskie wskazują, że nieprzystępowanie do konfederacji wojskowych było jedną z przesłanek uzasadniających nadanie ziemskie. Przykładowo przy nadaniach na prawie lennym dla województwa czernihowskiego: Archiwum Główne Akt Dawnych, Metryka Koronna, sygn. 188, k. 43; Archiwum Główne Akt Dawnych, Metryka Koronna, sygn. 165, k. 271v, 277v.

⁶⁴ M. Kropiwnicki do T. Zamoyskiego, Komorowo 19 IV 1629, Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Zamoyskich, sygn. 728, k. 92.

⁶⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych, Metryka Koronna, sygn. 180, k. 35v.

Po Michale Kropiwnickim najbardziej znanym przedstawicielem konfederacji był książę Aleksander Puzyna, blisko związany z rodem Ostrogskich⁶⁶. Ten przyszły (od 1633 r.) prawosławny biskup łucki i ostrogski był trzykrotnie posłem na sejm z województwa wołyńskiego (za lata 1613, 1616, 1618), w 1618 r. został obrany jako deputat, a w 1613 r. wybrano go jako poborcę⁶⁷. Mirosław Nagielski zwracał uwagę, że w młodości Aleksander Puzyna walczył przeciwko Tatarom, prawdopodobnie w wołyńskich chorągwiach powiatowych, sądząc, że mógł on jednak służyć w oddziałach prywatnych Janusza Ostrogskiego. Warto podkreślić, że jako biskup prawosławny w latach 40. XVII w. wszedł w spór o majątki znajdujące się na obszarze Ordynacji Ostrogskiej⁶⁸.

Wśród bardziej znanych konfederatów możemy wymienić również Jana Błędowskiego, wojskiego kijowskiego, który wywodził się z ewangelickiej rodziny mazowieckiej i raz w 1613 r. posłował na sejm z województwa kijowskiego⁶⁹. Ostatnią ważną postacią był Krzysztof Sokołowski, który został przez Janusza Ostrogskiego mianowany starostą czudnowskim⁷⁰.

Większość jednak uczestników nie zapisała się na kartach historii. Na podstawie inwentarza sporządzonego na potrzeby Janusza Ostrogskiego z lat 1614–1615 r. dla włości sużenickiej, konstantynowskiej, krasieńskiej, bazylijskiej i stepańskiej udało się część przedstawicieli zidentyfikować. Należy jednak pamiętać, że w inwentarzu posługiwano się w ogromnej większości przypadków jedynie nazwiskami. Tożsamość konfederatów z tymi osobami uprawdopodobnia jedynie fakt, że wszyscy służyli Januszowi Ostrogskiemu i niewątpliwie część konfederatów dzierżyła w dobrach książęcych ziemie z obowiązkiem służby ziemskiej.

Wśród osób zidentyfikowanych z imienia i nazwiska był Konstanty Jarmoliński (w akcie konfederacji odnotowany jako nie potrafiący pisać), który

⁶⁶ *Regestr skarbcza ksiąg ostrogskich w Dubnie spisane w roku 1616*, wyd. J.T. Lubomirski, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 6/2–3, 1898, s. 208, 216, 219.

⁶⁷ K. Mazur, *op. cit.*, s. 414–415, 428; M. Nagielski, *Aleksander Puzyna z Kozielska h. Oginięć*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXIX, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 484–487.

⁶⁸ W 1645 r. sąd sejmowy zajął się sprawą pomiędzy Atanazym Puzyną a Władysławem Dominikiem Ostrogskim-Zasławskim. Roszczenia duchownych do części dóbr ordynackich zostały odrzucone, gdyż „Dobra [...] są podzielone y z nich wiecznie służba wojenna do woyska kwarcianego przyłączona Rzeczypospolitey należy, która za odeysciem Dobr pomienionych od Ordynacyi ad Proportionem Bonorum avulforum ginąć by musiała”. *Dekret sejmowy w sprawie między Jmścią Xiędzem Athanazym Puzyną, władką łuckim y kapitułą Jego, z jedney, a Xiążęciami Jmścią Władysławem Dominikiem Ostrogskim*, [w:] *Akta Publiczne*, k. 5.

⁶⁹ Jan Błędowski nie żył już 15 IV 1626 r., kiedy to król nadał urząd wojskiego kijowskiego Piotrowi Strybiłowi. Archiwum Główne Akt Dawnych, Metryka Koronna, sygn. 174, k. 119v; K. Mazur, *op. cit.*, s. 209, 420; *Urzednicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku*. Spisy, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik 2002, s. 69.

⁷⁰ *Źródła dziejowe*, t. XX, s. 98.

trzymał wieś Wolica we włości konstantynopolskiej, z której zobowiązany był do wystawienia ogromnego 12-konnego pocztu petyhorskiego⁷¹. Podobnie do związku przystąpił Mikołaj Jarmoliński dzierżący wieś Czerlieniowce we włości konstantynowskiej oraz posiadający dwór w Krasiłowie, z tych majątków wystawiał 10 husarzy⁷². Wśród innych zamożnych przedstawicieli warto wymienić wdowę Zaborowską, która podpisała się pod konfederacją za pośrednictwem Jana Batkowskiego. Była ona w 1615 r. żoną Zaborowskiego, który trzymał wsie Kapuścin i Zabcze we włości konstantynowskiej oraz miał pobudowany dwór w Konstantynowie. Z otrzymanych ziem rodzina ta miała wystawić 10 petyhorców i 2 hajduków⁷³. Piotr Go[d]zimirski miał dwór w Bazylei i wsie Szweruki, Windyki oraz Skrokodubie znajdujące się we włości bazylejskiej, z których łącznie wyprawiał 8 husarzy⁷⁴. Z najzamożniejszej szlachty zależnej należy wymienić również Łukasza Kotowskiego, który trzymał wieś Szamczynce we włości konstantynowskiej i Bachlajki we włości kras iłowskiej, z których wystawiał 10 koni po husarsku⁷⁵.

Większość szlachty zobowiązana była do mniejszej wyprawy zbrojnej, stosownie do dzierżonego majątku. Mikołaj Kucze(o)wski wystawiał 3 petyhorców, Marcin Ramułt 6 husarzy i hajduka, Jerzy Wilga 5 husarzy, Adam Kali(u) szowski 5 husarzy i hajduka, Kuźma Petyhorecki 4 petyhorców i hajduka, Łukasz Kostenecki 4 petyhorców i hajduka, Simon Czeczy(l) 3 petyhorców oraz pieszego, a Andrzej Markowic wystawiał dwa konie po petyhorsku⁷⁶. W sumie 13 rodzin szlacheckich zobligowanych było do wystawienia 82 jeźdźców (44 husarzy i 38 petyhorców) oraz 7 hajduków.

Oprócz powyższych przykładów udało się zidentyfikować 13 kolejnych osób, a zatem w sumie 26 konfederatów jako posiadaczy ziemskich na terenie czterech spisanych w 1615 r. włości. Znaczna część prawdopodobnie posiadała

⁷¹ *Inwentarz majątności podolskich ks. Janusza Ostrogskiego z 1615 r.*, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, f. 91, rkps. 39, k. 51v; *Опис володінь князя*, s. 181.

⁷² *Inwentarz majątności podolskich ks. Janusza Ostrogskiego z 1615 r.*, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, f. 91, rkps. 39, k. 51; *Опис володінь князя*, s. 179, 190.

⁷³ *Inwentarz majątności podolskich ks. Janusza Ostrogskiego z 1615 r.*, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, f. 91, rkps. 39, k. 44v–45; *Опис володінь князя*, s. 122, 167.

⁷⁴ *Inwentarz majątności podolskich ks. Janusza Ostrogskiego z 1615 r.*, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, f. 91, rkps. 39, k. 101v–102v; *Опис володінь князя*, s. 212, 240–242.

⁷⁵ *Inwentarz majątności podolskich ks. Janusza Ostrogskiego z 1615 r.*, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, f. 91, rkps. 39, k. 42; *Опис володінь князя*, s. 122, 162, 196.

⁷⁶ *Inwentarz majątności podolskich ks. Janusza Ostrogskiego z 1615 r.*, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, f. 91, rkps. 39, k. 12v, 13v–14, 45v, 46, 66, 67, 102v–103; *Опис володінь князя*, s. 116, 123, 169, 190, 198, 200–202, 212, 242–243.

również ziemię w innym majątkach księcia Ostrogskiego, czego przykładem jest Wojciech Zalewski, który w 1618 r. trzymał w województwie kijowskim wieś Kletiszcze⁷⁷.

Na przełomie maja i czerwca 1621 r. w Lublinie opiekunowie doszli do porozumienia z konfederatami, zawierając obustronną umowę. Szlachtę ordynacką zobowiązano przede wszystkim do zakończenia buntu: „Chcemy przytym po nich mieć, aby konfederatją spisana przy deputatach naszych spalili, tak żeby złej rzeczy w Polsce przedtym niesłychanej pamiątka niebyła”. Konfederaci zaakceptowali ten punkt, dla bezpieczeństwa jednakże nie przywieźli ze sobą tego dokumentu, a na spotkanie nie przyjechał również marszałek konfederacki Michał Kropiwnicki. Dlatego wydano asekurację zapewniającą, że w przeciągu dwóch tygodni tenże osobiście dostarczy Aleksandrowi z Ostroga Zasławskiemu akt konfederacji albo ją na oczach senatora spali. Dodatkowo rycerstwo ordynackie zobowiązało się podporządkować konieczności wystawiania oddziałów na potrzebę Rzeczypospolitej zgodnie z zasadami ordynacji oraz niepodejmowania nigdy więcej buntowniczych działań⁷⁸.

Ustępstwa poczynione przez konfederatów były zupełnie fundamentalne, wręcz minimalistyczne. Opiekunowie wraz z Aleksandrem Zasławskim zgodzili się natomiast na daleko idące ustępstwa.

- 1) Zdecydowano się konfederatom przekazać kolejne 20 000 złotych. W sumie szlachta zależna została zaspokojona kwotą 73 tys. złotych (pierwsza konfederacja otrzymała ponad 121 tys. zł), co było w dobie zbliżającej się wojny z Turcją sumą stosunkowo dużą⁷⁹. Zaznaczono przy tym, że pieniądze „któremi się przez deputaty swoje przy deputatach od nas naznaczonych podzielią wedle słusności, nie odstrychając od tej darowizny tych, których się do konfederatniej nie łączyli”. Do tej sumy należy dodać dodatkowo przychody, które konfederaci pozyskali zajeżdżając dobra ordynackie. Podkreślić jednak należy, że ustępstwa finansowe na tle poprzednich roszczeń były niewielkie, co należy wiązać z odnalezionym testamentem. Prawdopodobnie roszczenia, w świetle aktu ostatniej woli, były bezprzedmiotowe.
- 2) Sprecyzowano zasady służby wojskowej, która ograniczyć się miała jedynie do wystawienia oddziałów jazdy (sformowanie oddziałów piechoty spoczywało na dzierżawcach i opiekunach). Polegało to na samorządnym sformo-

⁷⁷ *Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов*, Ч. III, Т. 1, Киев 1863, s. 223–225.

⁷⁸ *Postanowienie Ich Mci PP. Opiekunów w Lublinie*, Riksarkivet, Extranea IX Polen, 120, karty niepaginowane; *Resolutia Ich Mci PP. Opiekunów na postulata od sług i inszych osób w niektórych pretensjach podane*, Lublin 5 VI 1621, Riksarkivet (Sztokholm), Extranea IX Polen, 120, karty niepaginowane; [*Potwierdzenie umowy z opiekunami przez szlachtę ordynacką*], Lublin 12 VI 1621, Riksarkivet (Sztokholm), Extranea IX Polen, 120, karty niepaginowane.

⁷⁹ Należy pamiętać, że na sejmie w 1621 r. debatowano nad pożyczką, której ordynacja miała udzielić Rzeczypospolitej w wysokości 200 000 zł. J. Pietrzak, *op. cit.*, s. 65, 72–75, 83–84, 106–117.

waniu trzech 100-konnych oddziałów, w których miało być 25 towarzyszy, pozostałe 75 osób składać się powinno z pocztowych. Pułk ordynacki miał liczyć 100 husarzy i 200 kozaków, nad którymi dowództwo mieli sprawować wybrani przez opiekunów rotmistrzowie i pułkownik. Takie warunki oznaczały wystawianie pocztów 4-konnych, co w szczególności wobec najbogatszej szlachty było niezwykle korzystne. Nie wprowadzono również nakazu osobistej obecności na wyprawie. W konsekwencji pięć lat później w Urzędzie opiekunowie zwracali uwagę, że „w pocztach porównania żadnego nie mają. Ci co większe majątności trzymają mniejsze poczty stawiają, służbę wojenną przez pacholiki odprawują”⁸⁰.

- 3) Zapewniono, że służba wojskowa prowadzona będzie systemem alternaty, co oznaczało rozłożenie obowiązku wojskowego w czasie. Dodatkowo wzmocniono liczebnie szlachtę zależną, akceptując rozdane w Ćmielowie na początku 1621 r. dobra ziemskie. Zapewniono szlachtę zależną, „że i ci którzy w Polsce mieszkają a opatrzenia mają, też służbę odprawować będą powinni, o co do nich napiszemy”, co dodatkowo rozkładało obowiązek wojskowy⁸¹.
- 3) Do pełnoletności ordynata zwolniono szlachtę „od prywatnych usług które odprawowali ks[ie]ciu niebos[z]c[zy]kowi”. Dodatkowo utrzymano zwyczaj, zgodnie z którym utrata koni i ekwipunku będzie wiązała się z odszkodowaniem, podobnie jak ewentualne przekroczenie granic Korony. Uprawnienia te stanowić miało zadośćuczynienie za obowiązek dołączania do wojsk kwarcianych.
- 4) Opiekunowie w imieniu ordynata oraz Rzeczypospolitej udzielili amnestii członkom konfederacji.

Acz to nam nie może być, jedno żałosna i urażać się tym słusznie musimy i urażamy, że oni mały wzgląd mając na zwierzchność Jego K Mci na prawo pospolite, na honor Pana swego na władzą też nas samych, którą z ordynatniej mamy, do zakazanych w Ojczyźnie środków, do konfederatniej się słudzy przeciwko panu pod pretekstem zasług swoich udali i one podnieśli i pod czas tej konfederatniej proventa wybierali. Jest to taka rzecz, która karę za sobą ponosi i słusznieby miała być vindicovana poenami w prawie opisanemi.

⁸⁰ *Akt urzędowski Ich Mciów PP. opiekunów Ks[ie]cia JMci Dominika na Ostrogu Zaslawskiego*, Urzędów 18 VIII 1626, Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 87, karty niepaginowane.

⁸¹ „A iż są naznaczone niektóre majątnosci jako Ich Mci P. Zarnowskiemu, P. Koniecpolskiemu, P. Giżyckiemu, P. Tasickiemu, P. Broniewskiemu, P. Czermieńskiemu i innyszym, którymeśmi majątnosci dali dnera jednak na nich podług ordynatniej księcia Jego Mci te się ściągają, aby z nich wyprawiali piechotę i jezdę na potrzebę Rptej, co i teraz Ich Mci jako najprędzej uczynić powinni będą o czym przez listy nasze dajemy znać Ich Mciom”. *Postanowienie Ich Mci PP. Opiekunów w Lublinie*, Riksarkivet, Extranea IX Polen, 120, karty niepaginowane.

Odwoływano się tym samym do regulacji zawartej w konstytucji sejmowych z 1601, zaostrożonej osiem lat później. Konstytucje te pod groźbą kary śmierci, utraty dóbr i infamii zakazywały uczestnictwa w buntach i konfederacjach⁸². Podjęto jednak postanowienie: „My jednak puściwszy to na stronę i nieskwapiając się z nimi do surowych postępów raczej ich chęcią i szcudrobliwością do posług księcia Jego Mci Franciszka do służby Rptej i dla usługi wszystkiego domu książąt Ich Mci przychęcić wolemy”.

- 5) Potwierdzono deklarację księcia Janusza Ostrogińskiego gwarantującą szlachcie zależnej dożywotnie posiadanie ziemi oraz możliwość jej przejęcia przez dzieci lub żonę. Zastrzeżono przy tym, że Aleksander Zasławski będzie prowadził księgę, w której każdy powinien być zapisany wraz z odnotowaniem pełnionych powinności. Pozwolono na posiadanie poddanych (będących nominalnie sługami ordynacji), zakazując jednocześnie narzucania im nowych powinności.
- 6) Rycerze ordynacyjni otrzymali prawo korzystania z lasów na własną potrzebę (lecz nie na działalność gospodarczą), z zastrzeżeniem prawa poddanych do korzystania z lasu według istniejącego zwyczaju.
- 7) Stworzono ramy sądownictwa ordynackiego. Spory, które miałyby miejsce pomiędzy szlachtą ordynacką, powinni rozstrzygać dzierżawcy. Szlachcie przysługiwało jednak prawo apelacji do ordynata, które to sprawy powinni rozstrzygać opiekunowie raz do roku na dzień św. Michała. Instytucja apelacji umożliwiła szlachcie zachowanie pewnej niezależności wobec dzierżawców i umacniała związek z ordynacją. Był to pierwszy krok do stworzenia własnego sądownictwa. W efekcie na terenach ordynacji ostrogińskiej wytworzyły się sądy ordynackie rozpatrujące sprawy pomiędzy rycerstwem pod przewodnictwem pułkownika ordynackiego oraz pięciu asesorów, z których część była prawdopodobnie wybierana przez szlachtę, gdyż nie pełnili oni na dworze ordynata żadnej funkcji⁸³.

Podsumowując, konfederacja Kropiwnickiego zmieniła stosunki panujące w dobrach ordynackich. Przez wiele lat, przynajmniej do uzyskania pełnoletności przez Władysława Dominika Zasławsko-Ostrogińskiego, towarzysze ordynacyjni byli siłą w zasadzie niezależną. Opiekunowie w 1626 r. żalili się, że w tej kwestii jest „wielki nierząd między sługami, którzy na tę służbę wojenną

⁸² *Volumina Legum*, t. II, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859, s. 388, 463. Por. J. Maciszewski, *op. cit.*, s. 80; B. Janiszewska-Mincer, *Rzeczpospolita Polska w latach 1600–1603. Narastanie konfliktu między Zygmuntem III Wazą a stanami*, Bydgoszcz 1984, s. 78; A. Rachuba, *Konfederacja Kmicicowska*, s. 4–5; A. Lityński, *Przestępstwa polityczne w polskim prawie karnym XVI–XVIII wieku*, Katowice 1976, s. 9.

⁸³ Niestety znana jest jedynie jedna księga sądowa z 1687 roku. Wówczas wśród wymienionych znaleźli się: pułkownik i chorąży ordynacki, ekonom dóbr ordynackich, a także podstoli wołyński Michał Żółkiewski, podczaszy braclawski Michał Kordysza oraz niepełniący żadnego urzędu towarzysz ordynacki Gabriel Trzyczewski. Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 237, s. [1–31].

majątkości trzymają. [...] A to największa, że się z posłuszeństwa wybijają, nie chcąc znacz zwierzchności naszej opiekuńskiej”. Katalog nieprawidłowości według opiekunów był bardzo długi. Jedni naruszali zasady gospodarki leśnej i rolnej, co skutkowało pustoszeniem majątków, drudzy nie odbudowywali osad zniszczonych przez Tatarów, kolejni zaś udawali się na służbę do innych magnatów, inni wchodzili w spory graniczne z posesorami lub właścicielami. Szczególnie interesujące były przypadki wzmocnienia pozycji prawno-majątkowej towarzyszy ordynackich, którzy wykorzystywali luki w zasadach funkcjonowania ordynacji. Polegały one przede wszystkim na traktowaniu majątków jako lenna lub własności alodialnej (ci „co żadnych listów na dzierżawy swe nie mają, a z dawna od przodków majątkości trzymając i onemi się jako dziedzicznymi podzielili”). Zjawisko to ze szczególnym nasileniem występowało w postępowaniu spadkowym – „po śmierci ojcowskiej dzielą się synowie tem dziedzictwami na służbę należącymi, [...] co się barzo już zagęściło”. Problem dotyczył również wdów. Te wychodziły powtórnie za mąż za innego towarzysza, który zarządzając dwiema posesjami wystawiał jeden poczet. Zdarzało się również, że wybrankiem była osoba spoza towarzyszy ordynackich, w takim wypadku obejmowała ona posesję bez zgody władz zwierzchnich. Co charakterystyczne, „choć im żony pomarli i dzieci mężów pierwszych nie stało”, to nadal „w majątkościach do tego czasu siedzą”. Wiele osób nie wystawiało pocztów, wskazując niekiedy na wolę ks. Janusza Ostrogskiego, który nie nakładał na nich podobnych powinności. Wśród towarzyszy niewielu miało nadania lub inne dokumenty potwierdzające prawo posiadania nieruchomości z obowiązkiem wystawienia pocztów. Większość osób takich praw nie przedstawiała tłumacząc się najazdami tatarskimi, podczas których listy uległy zniszczeniu. Niektórzy zaś posiadali wątpliwe dyplomy sygnowane przez starostów (m.in. konfederata – Krzysztofa Sokołowskiego), którzy rzekomo wystawiali nadania z pozwoleniem kasztelana krakowskiego⁸⁴.

Aby zapobiec tym patologicznym zjawiskom, podjęto trzecią próbę podporządkowania sług ordynackich. Dlatego zobowiązano wszystkich opiekunów do przyjazdu do Międzyrzecza, Dubna lub Konstancyna i zaprowadzenia porządku wśród sług ordynackich. Wprowadzono również zasadę, że po śmierci towarzysza ordynackiego jego syn miał stawić się przed opiekunami, którzy mieli ocenić, czy jest sposobny do służby. W razie negatywnej weryfikacji powinienn z majątku ustąpić lub zostanie przez „PP. opiekunów za niesposobnego osądzony”⁸⁵.

⁸⁴ *Akt urzędowski Ich Mciów PP. opiekunów Ks[ię]cia JMci Dominika na Ostrogu Zaslawnego*, Urzędów 18 VIII 1626, Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 87, karty niepaginowane.

⁸⁵ *Akt urzędowski Ich Mciów PP. opiekunów Ks[ię]cia JMci Dominika na Ostrogu Zaslawnego*, Urzędów 18 VIII 1626, Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 87, karty niepaginowane.

To, jak dalej wyglądała pozycja prawno-majątkowo towarzyszy ordynackich, wymaga szczegółowych badań. Warto podkreślić, że dwie konfederacje z lat 1620–1621 r. doprowadziły do ukształtowania się specyficznej, wyodrębnionej prawnie grupy szlachty zależnej, która właściwie przetrwała w niezmienionej strukturze do transakcji kolbuszowskiej z 1753 roku⁸⁶. Towarzysze ordynacy – bowiem tak należałoby ich nazywać – przetrwali w dobrach mimo ewidentnego anachronizmu takiego rozwiązania, w szczególności w XVIII stuleciu. Było to możliwe, gdyż w 1621 r. zdecydowano się oprzeć się na służbie ziemskiej w odniesieniu do obowiązku wystawienia 300-osobowej kawalerii⁸⁷.

W okresie kształtowania ram organizacyjnych Ordynacji Ostrogskiej dawni klienci, studzy i pracownicy ks. Janusza Ostrogskiego zawiązali dwie konfederacje. Pierwsza została zawiązana z inspiracji Aleksandra Zasławskiego. Powstała ona w październiku 1620 r. i niemal natychmiast została rozwiązana, gdyż konfederaci uzyskali znaczne gratyfikacje finansowe, wymuszając na opiekunach znaczne ustępstwa dla swego protektora. Warto odnotować, że ich protest dotyczący zagubienia testamentu kasztelana krakowskiego zmusił opiekunów do działania, co zakończyło się sukcesem – testament na początku 1621 r. (prawdopodobnie w lutym) został odnaleziony. Drugi związek szlachty, który możemy nazywać konfederacją Kropiwnickiego, został zawiązany pod koniec października 1620 r. i trwał nieprzerwanie do czerwca 1621 r., kiedy to akt konfederacji został w uroczystej formie spalony. Konfederacja ta była o tyle nietypowa, że wywalczyła ona duże ustępstwa w sferze prawno-organizacyjnej, tym samym można postawić tezę, że towarzysze ordynacy byli współtwórcami kształtujących się ram ordynacji. W latach małoletności księcia Franciszka i Władysława Dominika była to siła współdecydująca o losach majątku wspólnie z opiekunami, księżną wdową i Aleksandrem Zasławskim⁸⁸.

⁸⁶ T. Zielińska, *Ordynacje w dawnej Polsce*, „Przegląd Historyczny” 68/1, 1977, s. 22–23.

⁸⁷ Najwcześniejszy rejestr oddziału ordynackiego (petyhorców) pochodzi z 1635 r., a spisany został w celach podatkowych. Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 102, k. 1–4.

⁸⁸ Jeżeli majątek Janusza Ostrogskiego, w szczególności wydzielony obszar Ordynacji Ostrogskiej ujmemy w kategoriach „państwa magnackiego”, to wystąpienie szlachty, w szczególności drugą konfederację możemy nazwać rokoszem. Zob. M. Kowalski, *Księstwa Rzeczypospolitej. Państwo magnackie jako region polityczny*, Warszawa 2013.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne:

Archiwum Główne Akt Dawnych,
 Archiwum Zamoyskich, sygn. 728.
 Metryka Koronna, sygn. 165, 174, 177, 180, 188.

Archiwum Narodowe w Krakowie,
 Oddział I, Archiwum Sanguszków, sygn. 87, 102, 237, 1031.

Biblioteka Jagiellońska,
 Przybytki 9/79.

Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника,
 ф. 5, оп. 1, rkps. 1803.
 ф. 91, rkps. 39, 181.

Riksarkivet (Sztokholm),
 Extranea IX Polen, 104, 106, 120, 125.

Źródła drukowane

Akta Publiczne do Interesu Ordynacji Ostrogskiej należące, [Wilno 1754].
Akta sejmikowe województwa krakowskiego, t. II: 1621–1648, wyd. A. Przyboś, Kraków 1953.
Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, Ч. III,
 Т. 1, Киев 1863.
Księcia Krzysztofa Radziwiłła Sprawy wojenne i polityczne 1621–1632, Paryż 1859.
Опис володіннь князя Януша Острозького у Південно-Східній Волині 1615 року, [упор.
 В. Атаманенко, І. Рибачок], Острог 2009.
Regestr skarbcza ksiąg ostrogskich w Dubnie spisane w roku 1616, wyd. J.T. Lubomirski, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” 6/2–3, 1898.
Volumina Constitutionum, t. II, vol. 2: 1587–1609, wyd. S. Grodziski, Warszawa 2008.
Volumina Legum, t. II, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859.
Zebranie skryptow y listow roznych tyczących się okoliczności Ordynacji Ostrogskiej, b.m.w.
 [1754].
Źródła dziejowe, t. XX: *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, oprac.
 A. Jabłonowski, Warszawa 1894.

Opracowania

Abramski A., *Sądownictwo podczas konfederacji w Polsce (1672–1793)*, Katowice 1986.
 Anusik Z., *Ludność zależna w sandomierskich dobrach ksiąg Zaslawskich w 1629 roku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 13/2, 2012.
 Anusik Z., *Struktura społeczna szlachty braclawskiej w świetle taryfy podymnego z 1629 roku*, „Przegląd Historyczny” 76/2, 1985.
 Anusik Z., *Studia i szkice staropolskie*, Łódź 2011.
 Boniecki A., *Herbarz Polski*, cz. I, t. XII, Warszawa 1908.
 Borek P., *Słowo wstępu*, [w:] J. Białoobocki, *Poematy rycerskie*, oprac. P. Borek, Kraków 2004.
 Chłapowski K., *Elita senatorsko-dygnitarska Korony za czasów Zygmunta III i Władysława IV*, Warszawa 1996.

- Chynczewska-Hennel T., *Ostrogski Janusz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXIV, z. 3, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979.
- Czapliński W., Długosz J., *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku*, Warszawa 1976.
- Długosz J., *Podział latyfundium Ostrogskich w roku 1621*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, „Historia” 16, 1969.
- Dzięgielewski J., *O tolerancję dla zdominowanych: polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV*, Warszawa 1986.
- Gawron P., *Relacje pomiędzy dowódcami wojsk państwowych i prywatnych w Koronie w I połowie XVII wieku (wybrane przykłady)*, [w:] *Nad społeczeństwem staropolskim*, t. I: *Kultura – instytucje – gospodarka w XVI–XVIII stuleciu*, red. K. Łopatecki, W. Walczak, Białystok 2007.
- Gawron P., *Udział hetmanów litewskich w przygotowaniu kampanii wojennej na przykładzie zmagania ze Szwecją w roku 1625*, „Rocznik Lituanistyczny” 1, 2015.
- Gliwa A., *Kraina upartych niepokód. Zniszczenia wojenne na obszarze ziemi przemyskiej w XVII wieku*, Przemysł 2013.
- Gliwa A., *O wojskowości tatarskiej w epoce nowożytnej i oddziaływaniu koczowników na osiadłe społeczności Rzeczypospolitej*, [w:] *Spółczesność staropolska. Seria nowa*, t. IV, Warszawa 2015.
- Gruntowska L., *Dzieje rodu książąt Ostrogskich w świetle „Herbarza” Kaspra Niesieckiego*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica” 77, 2003.
- Horn M., *Chronologia i zakres najazdów tatarskich na ziemi Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1600–1647*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 8/1, 1962.
- Janas E., *Konfederacja wojska koronnego w latach 1661–1663*, Lublin 1998.
- Janiszewska-Mincer B., *Rzeczpospolita Polska w latach 1600–1603. Narastanie konfliktu między Zygmuntem III Wazą a stanami*, Bydgoszcz 1984.
- Kardaszewicz S., *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga*, Kraków 1913.
- Kempa T., *Protopop słucki Andrzej Mużyłowski – antagonistą unii brzeskiej z pierwszej połowy XVII wieku*, [w:] *Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą*, red. M.R. Drozdowski, W. Walczak, K. Wiszowata-Walczak, Białystok 2012.
- Kempa T., *Wobec kontrreformacji: protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, Toruń 2007.
- Kościełniak K., *Źródła dochodów oficerów jazdy polskiej w pierwszej połowie XVII wieku*, [w:] *Organizacja armii w nowożytnej Europie: struktura – urzędy – prawo – finanse*, red. K. Łopatecki, Zabrze 2011.
- Kowalski M., *Księstwa Rzeczypospolitej. Państwo magnackie jako region polityczny*, Warszawa 2013.
- Kriegseisen W., *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669–1717*, Warszawa 1989.
- Kupczewska M., *Wpływ działalności opiekunów na dzieciństwo Tomasza Zamoyskiego*, [w:] *W kręgu rodziny epok dawnych: dzieciństwo*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha, Warszawa 2014.
- Litwin H., *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648*, Warszawa 2000.
- Lityński A., *Przestępstwa polityczne w polskim prawie karnym XVI–XVIII wieku*, Katowice 1976.
- Łopatecki K., *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVIII wieku)*, Białystok 2013.
- Łopatecki K., *Wstęp*, [w:] J. Kunowski, *Ekspedycja inflancka 1621 roku*, oprac. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2007.

- Maciszewski J., *Wojna domowa w Polsce, 1606–1609: studium z dziejów walki przeciw kontr-reformacji*, cz. 1: *Od Stężycy do Janowca*, Wrocław 1960.
- Maroszek J., *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z historii dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem a Narwią*, Białystok 2000.
- Mazur K., *W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648*, Warszawa 2006.
- Nagielski M., *Aleksander Puzyna z Kozielska h. Oginiec*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXIX, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- Nagielski M., *Druga wojna domowa w Polsce. Z dziejów polityczno-wojskowych u schyłku rządów Jana Kazimierza Wazy*, Warszawa 2011.
- Opaliński E., *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652: system parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 1995.
- Opaliński E., *Sejm srebrnego wieku, 1587–1652: między głosowaniem większościowym a liberum veto*, Warszawa 2001.
- Pietrzak J., *Po Cecorze i podczas wojny chocimskiej: sejmy z lat 1620 i 1621*, Wrocław 1983.
- Rachuba A., *Konfederacja Kmicicowska i Związek Braterski wojska litewskiego w latach 1660–1663*, Warszawa 1989.
- Rachuba A., *Konfederacje wojska litewskiego w latach 1655–1663*, Zabrze 2010.
- Rachuba A., *Konfederacje wojska litewskiego. 1657–1663*, Zabrze 2010
- Rachuba A., *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*, Warszawa 2002.
- Stanek W., *Konfederacje generalne koronne w XVIII wieku*, Toruń 1991.
- Urwanowicz J., *Wojskowe „sejmiki”. Koła w wojsku Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Białystok 1996.
- Urzednicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik 2002.
- Urzednicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. S. Cynarski, A. Falinowska-Gradowska, Kórnik 1990.
- Wisner H., *Rzeczypospolita Wazów*, t. II: *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego, dyplomacja, varia*, Warszawa 2004.
- Zawadzki J., *Majątek magnacki jako mikrokosmos szlachecki na przykładzie dóbr Iwów w powiecie oszmiańskim do połowy XVII wieku*, [w:] *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006.
- Zielińska T., *Ordynacje w dawnej Polsce*, „Przegląd Historyczny” 68/1, 1977.

Karol Lopatecki
(University of Białystok)

CONFEDERATION OF FORMER CLIENTS, SERVANTS AND EMPLOYEES OF JANUSZ OSTROGSKI IN 1620–1621

Summary

The article presents two successive confederations established by the servants, clients and employees of Janusz Ostrogski after the death of their patron and functioned mostly in the possessions of the Ostrogski Family Fee Trail in 1620–1621. The first, summoned in October 1620, was

organised on initiative of Aleksander Zasławski. By blocking access to the Ćmielów treasury, it won considerable financial remuneration for the nobility, particularly the Voivode of Braclaw and the widowed princess. The stubborn stand by the nobles in the confederation forced the executors to investigate the disappearance of Ostrogski's last will and testament. The document was found in early 1621.

The second confederation was organised in October 1620 and lasted till June 1621. It was organised under the leadership of Michał Kropiwnicki, the deputy judge (*podsedek*) of Braclaw. This confederation managed to force through considerable modifications connected with the organisation of the Ostrogski Family Fee Trail. In the years of minority of princes Franciszek and Władysław Dominik, they acquired the right to co-decide the fates of the properties with their guardians, the widow and Aleksander Zasławski.

